

भौमोऽत्रिः। विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्, १६-१७ अतिजगती, २० एकपदा विराट् ।

को नु वा मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे।

ऋतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो न वाजान् ॥ ५.०४१.०१

हे मित्रावरुणौ । वाम्- युवयोः । ऋतायन्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यमिच्छन् । को हव्यं यच्छति । दिवः- नभसः । महः- महत्याः । पार्थिवस्य- पृथिव्याः । ऋतस्य सदसि- अन्तरिक्षात् । दे- दात्रे । यज्ञायते- यज्ञमिच्छते । पशुषो वाजान्- गोसम्पदः । न- ददत इव । नः- अस्मान् । त्रासीथाम्- रक्षतम् ॥१॥

ते नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतो जुषन्त।

नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीळ्हुषे सजोषाः ॥ ५.०४१.०२

मित्रः- स्नेहाधिदेवता । वरुणः- ऋताधिदेवता । अर्यमा- दानाधिदेवता । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । ऋभुक्षाः- उरुभासमानाः । ये । नमोभिः- वन्दनैः । सुवृक्तिम्- सुष्ट्वावर्जनम् । स्तोमम्- मन्त्रम् । रुद्राय- वेगाधिदेवताय । मीळ्हुषे- आनन्दकराय । सजोषाः- समानप्रीतयः । दधते- धारयन्ति ते । मरुतः- प्राणविशेषाः । आयुः- प्राणाधिदेवता वायुः । नः- अस्मान् । जुषन्त- सेवन्ताम् ॥२॥

आ वां येषांश्चिना हुवध्यै वातस्य पत्मन्नर्थ्यस्य पुष्टौ।

उत वा दिवो असुराय मन्म प्रान्धांसीव यज्यवे भरध्वम् ॥ ५.०४१.०३

वातस्य पत्मन्- प्राणस्य मार्गः । रथ्यस्य- रंहणशीलस्य । पुष्टौ । येषौ- नियमितौ । अश्विना- प्राणेशनशक्तिभूतौ । वाम्- युवाम् । हुवध्यै- आह्वातुं प्रभवामि । दिवः- नभसः । असुराय- बलिने रुद्राय वायवे वा । यज्यवे- पूज्याय । अन्धांसीव- हव्यानीव । मन्म- मननं ध्यानम् । भरध्वम्- धारयत ॥३॥

प्र स॒क्षणो॑ दि॒व्यः क॒ण्व॑होता त्रि॒तो दि॒वः स॒जोषा॑ वा॒तो अ॒ग्निः ।

पू॒षा भ॒गः प्रभृ॑थे वि॒श्वभो॑जा आ॒जिं न ज॑ग्मु॒राश्व॑श्चत॒माः ॥ ५.०४१.०४

स॒क्षणः- श॒त्र्वभि॑भविता । दि॒व्यः । क॒ण्व॑होता- मन्त्रवि॒द्भिरा॑हूतः । त्रि॒तः- भूर्भुव॑रादित्रिषु स्था॒नेषु
स्थि॑तः । दि॒वः- सूर्य॑स्य । स॒जोषाः- सहृ॑दयः । वा॒तः- प्रा॒णः । अ॒ग्निः- सत्क्र॑तुः । पू॒षा- पो॑षकः
सूर्यः । भ॒गः- सौ॒भाग्या॑धिदे॒वता । वि॒श्वभो॑जाः- सर्व॑सुखकराः । आ॒श्वश्च॑त॒माः- शीघ्र॑तुरगवन्तः ।
आ॒जिं न- यु॒द्धमि॑व । ज॑ग्मुः- अ॒स्मद्य॑ज्ञमागतवन्तः ॥४॥

प्र वो॑ र॒यिं यु॒क्ताश्वं॑ भ॒रध्वं॑ रा॒य एषे॑ऽवसे द॒धीत॑ धीः ।

सु॒शेव॑ ए॒वैरौ॑शिजस्य होता ये व॒ एवा॑ मरुतस्तु॒राणा॑म् ॥ ५.०४१.०५

वः- यू॒यम् । यु॒क्ताश्व॑म्- नियमितप्राणम् । र॒यिम्- दान॑योग्यधनम् । प्र- प्र॒कर्षे॑ण । भ॒रध्व॑म्-
धा॒रय॑त । रा॒यः- सम्प॑दः । एषे॑- प्राप्नु॑म् । अव॑से- र॒क्षायै॑ । धीः- चि॒त्तधा॑रणा । द॒धीत॑- धा॒रय॑ति ।
मरु॑तः- हे प्रा॒णवि॑शेषाः । तु॒राणा॑म्- क्षिप्र॑गतीनाम् । वः- युष्मा॑कम् । ए॒वाः- ग॒तयः॑ । ये- याः स॒न्ति
ताभिः॑ । औ॒शिज॑स्य- काम॑यमानस्य यज॑मानस्य । होता- दे॒वाह्वा॑ता अ॒ग्निः । सु॒शेवः- सु॒खी
भव॑तु ॥५॥

प्र वो॑ वा॒युं र॑थ॒युजं॑ कृ॒णुध्वं॑ प्र दे॒वं विप्रं॑ प॒नितार॑म॒र्केः ।

इ॒षुध्व॑व ऋ॒तसा॑पः पु॒रंधी॑र्वस्वी॒र्नो अ॒त्र प॒त्नीरा॑ धि॒ये धुः ॥ ५.०४१.०६

वः- यू॒यम् । दे॒वम्- द्यो॒तन॑शीलम् । विप्र॑म्- मे॒धावि॑नम् । अ॒र्केः- म॒न्त्रैः । प॒नितार॑म्- स्त॒व्यम् ।
वा॒युम्- प्रा॒णाधि॑दैवतम् । र॑थ॒युज॑म्- लक्ष्यप्रापकरं ह॒णप्र॑तीकवाहनसम्बद्धम् । कृ॒णुध्व॑म्- कुरु॑त ।
इ॒षुध्व॑वः- अ॒भिग॑न्त्रयः । ऋ॒तसा॑पः- ऋ॒तस्पर्शि॑न्यः । पु॒रन्धीः- प्र॒भूत॑धा॒रणा॑वत्यः । व॒स्वीः-
लक्ष्मी॑कर्यः । नः- अ॒स्माक॑म् । प॒त्नीः- जा॒याः । अ॒त्र- अ॒स्मिन् दे॒वय॑जनदेशे । धि॒ये-
चि॒त्तधा॑रणायै । आ धुः- अ॒नुकू॑ला अभवन् ॥६॥

उ॒प व॑ एषे व॒न्द्येभिः॑ शू॒षैः प्र॒ य॒ही दि॒वश्चि॒तय॑द्भि॒रर्केः॑ ।

उषासानक्ता विदुषीव विश्वमा हा वहतो मर्त्याय यज्ञम्॥ ५.०४१.०७

वन्द्येभिः- नमस्कारार्हैः । शूषैः- सुखकरैः । दिवः- चिदाकाशात् । चितयद्भिः- प्रज्ञापकैः । अर्कैः- मन्त्रैः । यही- महत्यौ । उप प्र एषे- हव्यं प्रापयामि । ईषिः प्रापणकर्मा । उषसानक्ता- दिवारात्राधिदेवते । दिवा दैवीप्रज्ञा । रात्रिर्मनुष्यप्रज्ञा । विदुषी- ज्ञानसम्पन्ने । मर्त्याय- यजमानाय । विश्वम्- सर्वम् । यज्ञम् । आवहतः ॥७॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृन्वास्तोष्पतिं त्वष्टारं रराणः ।

धन्या सजोषा धिषणा नमोभिर्वनस्पतीरोषधी राय एषे॥ ५.०४१.०८

रायः- सम्पदः । एषे- प्राप्तुम् । पोष्यावतः- पोषकान्देवान् । नृन् । वः- युष्मान् । अभि- आभिमुख्येन । अर्चे- पूजयामि । रराणः- रममाणः । वास्तोष्पतिं त्वष्टारम्- तनूकर्तारं शिल्पाधिदैवतं पूजये । नमोभिः- नमस्कारैः । सजोषाः- समानप्रीतिः । धन्या- सौभाग्यवती । धिषणा- धीः । वनस्पतीन् । ओषधीश्च पूजये ॥८॥

तुजे नस्तने पर्वताः सन्तु स्वैतवो ये वसवो न वीराः ।

पनित आप्त्यो यजतः सदा नो वर्धान्नः शंसं नर्यो अभिष्टौ॥ ५.०४१.०९

तने- विस्तृते । नः- अस्माकम् । तुजे- दाने । ये । वसवः- सम्पद्वन्तः । वीराः । न- इव भवन्ति ते । स्वैतवः- शोभनगतयः । पर्वताः- स्थैर्यप्रतीकगिरयो मेघा वा । सन्तु- भवन्तु । पनितः- स्तुतः । आप्त्यः- आप्तहितकारीति वैदिककोशः । यजतः- पूज्यः । नर्यः- नरहितः सविता । सदा- सततम् । नः- अस्माकम् । शंसम्- मन्त्रम् । अभिष्टौ- सदेष्टव्ये । वर्धात्- वर्धयेत् ॥९॥

वृष्णो अस्तोषि भूम्यस्य गर्भं त्रितो नपातमपां सुवृक्ति ।

गृणीते अग्निरेतरी न शूषैः शोचिष्केशो नि रिणाति वना॥ ५.०४१.१०

वृष्णः- वर्षकस्य । भूम्यस्य- भौमस्य । गर्भ- गर्भस्थम् । अग्निगर्भेयं पृथिवीति ब्राह्मणम् । अपाम्- मूलशक्तिधाराणाम् । नपातम्- वत्समग्निम् । सुवृक्ति- सुष्ट्वावजनेन स्तोत्रेण । त्रितः-

भूमिकात्रयस्थः सन् । अस्तोषि- स्तौमि । अग्निः- सत्क्रतुः पावकः । एतरि- गन्तरि प्रपन्ने मयि ।
शूषैः- स्वशक्तिभूतैः रश्मिभिः । न । गृणीते- गरणं करोति । न कुच्यति । शोचिष्केशः-
प्रकाशज्वालः । वना- वनानि भौमभोगैकमूलभावनानि । न रिणाति- न त्यजति । दहत्येव ॥१०॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम् कद्राये चिकितुषे भगाय ।

आप ओषधीरुत नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकेशाः ॥ ५.०४१.११

कथा- कथम् । महे- महते । रुद्रियाय- रुद्रजाय मरुद्गणाय । ब्रवाम- वदामः । कत्- किम् । राये-
सम्पदर्थम् । चिकितुषे- विदुषे । भगाय- सौभाग्याधिदेवताय वदामः । आपः- जीवोदकानि ।
ओषधीः- ओषधयः । उत- अपि च । द्यौः- नभः । वना- वनानि । वृक्षकेशाः- तर्वाच्छादिताः ।
गिरयः- पर्वताः । नः- अस्मान् । अवन्तु- रक्षन्तु ॥११॥

शृणोतु न ऊर्जा पतिर्गिरः स नभस्तरीयाँ इषिरः परिज्मा ।

शृण्वन्त्वापः पुरो न शुभ्राः परि स्रुचौ बबृहाणस्याद्रेः ॥ ५.०४१.१२

ऊर्जा पतिः- प्राणाधिदेवता वायुः । नभस्तरीयान्- अन्तरिक्षचरः । इषिरः- सदेष्टायायुक्तः । परिज्मा-
परितो गन्ता । नः- अस्माकम् । गिरः- मन्त्रान् । शृणोतु । बबृहाणस्य- वर्धमानात् । अद्रेः-
मेघात्पर्वताद्वा । परि- परितः । स्रुचः- स्रवन्त्यः । पुरः- प्रत्यक्षतः । न- सम्प्रति । शुभ्राः- शुद्धाः ।
आपः । शृण्वन्तु ॥१२॥

विदा चिन्तु महान्तो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्य दधानाः ।

वयश्चन सुभ्वश्च आव यन्ति क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्त्रैः ॥ ५.०४१.१३

ये । महान्तः- महात्मानः । दस्माः- दर्शनीयाः । तान् । वः- युष्मान् । एवाः- प्रपन्ना वयम् । वार्य-
वरणीयं हव्यम् । दधानाः- धारयन्तः । ब्रवाम- मन्त्रं ब्रूमः । विद- जानीथ । क्षुभा- क्षोभकेण ।
अनुयतम्- अभिगन्तारम् । मर्त- मर्त्यम् । वधस्त्रैः- प्रहरणैः प्रहरन्तः । वयश्चन- आगन्तारश्चैते ।
सुभ्वः- सुष्ठु भवन्तः । आ- आभिमुख्येन । अव यन्ति- सरन्ति ॥१३॥

आ दैव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचम्।

वर्धन्तां द्यावो गिरश्चन्द्राग्रा उदा वर्धन्तामभिषाता अर्णाः ॥ ५.०४१.१४

अपः- जीवोदकानि । च । अच्छ- अभिलक्ष्य । सुमखाय- शोभनयज्ञाय । दैव्यानि- दिव्यानि । पार्थिवानि- भौमानि । जन्म- जन्मानि । आ- आभिमुख्येन । वोचम्- वदामः । द्यावः- चिदाकाशजाः । चन्द्राग्राः- आह्लादकराः । गिरः- मन्त्राः । वर्धन्ताम्- एधन्ताम् । अभिषाताः- सम्भक्ताः । अर्णाः- नद्यः । उदा- उदकेन । वर्धन्ताम् ॥१४ ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूत्री वा शक्रा या पायुभिश्च।

सिषक्तु माता मही रसा नः स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्तं ऋजुवनिः ॥ ५.०४१.१५

या । पायुभिः- रक्षाशक्तिभिः । च । शक्रा- शक्ता । वरूत्री- उत्तमा सा । पदेपदे । मे- मम । जरिमा- स्तुतिर्देवविषया । नि धायि- स्थापिता । नः- अस्माकम् । रसा- सारभूता । मही- महती । माता- जननी । ऋजुहस्ताजुवनिः- अवितथवरप्रदात्री । स्मत् सूरिभिः- प्रशस्तविद्वद्भिः । नः- अस्मान् । सिषक्तु- सेवताम् ॥१५ ॥

कथा दाशेम नमसा सुदानूनेवया मरुतो अच्छोक्तौ प्रश्रवसो मरुतो अच्छोक्तौ।

मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः ॥ ५.०४१.१६

कथा- कथम् । नमसा- वन्दनेन । सुदानून्- शोभनदानान् । मरुतः- वायून् प्राणविशेषान् । अच्छोक्तौ- आभिमुख्यवचने सति । प्रश्रवसः- प्रकर्षश्रुतियुक्तान् । दाशेम- परिचरेम । नः- अस्मान् । अहिर्बुध्न्यः- अहीनमूलो रुद्रः । रिषे- हिंसायै । मा । धात्- ददातु । उपमातिवनिः- शत्रुहन्ता । अस्माकम् । भूत्- भवतु ॥१६ ॥

इति चिन्नु प्रजायै पशुमत्यै देवासो वनते मर्त्यो व आ देवासो वनते मर्त्यो वः।

अत्रा शिवा तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे निर्ऋतिर्जग्रसीत ॥ ५.०४१.१७

इति- एवम् । चित्- एव । नु- क्षिप्रम् । पशुमत्यै- पशुयुक्त्यै । प्रजायै- धर्मसन्तत्यै । देवासः-
देवान् । वः- युष्मान् । मर्त्यः- मनुष्यः । वनते- भजते । अत्र । अस्याः- एतस्य । तन्वः- देहस्य ।
शिवाम्- क्षेमकरम् । धासिम्- अन्नं यच्छतु । निर्वर्तिः । मे- मम । जराम्- जीर्णत्वम् । जग्रसीत-
ग्रसतु ॥१७॥

तां वो देवाः सुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्याम वसवः शसा गोः ।

सा नः सुदानुर्मृलयन्ती देवी प्रति द्रवन्ती सुविताय गम्याः ॥ ५.०४१.१८

वसवः- शरण्यभूताः । देवाः- हे देवताः । वः- युष्माकम् । गोः- चिद्रश्मेः । शसा- स्तुत्या ।
ऊर्जयन्तीम्- प्राणकरीम् । सुमतिम्- शोभनमतिम् । इषम्- सदेष्टव्यम् । अश्याम- अनुभवेम । नः-
अस्मान् । प्रति । सा । सुदानुः- शोभनदाना । मृलयन्ती- सुखकरी । देवी- द्योतनशीला । द्रवन्ती-
सरन्ती । सुविताय- सुखाय । गम्याः- अभिगच्छेत् ॥१८॥

अभि न इळा यूथस्य माता स्मन्नदीभिरुर्वशी वा गृणातु ।

उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्णाना प्रभृथस्यायोः ॥ ५.०४१.१९

नः- अस्मान् । यूथस्य- गणस्य । माता- जननी । इळा- वाक् । अभि गृणातु । नदीभिः-
स्वप्रणालीभिः । उर्वशी- उरु व्याप्ता सुखानुभूतिः मूलशक्तिधारामयी वा । स्मत्- प्राशस्त्यम् ।
गृणातु । बृहद्दिवा- महादीप्तिः । उर्वशी- उरु व्याप्ता मूलशक्तिधाराजसुखानुभूतिः । प्रभृथस्य-
प्रभरणवतः । आयोः- मनुष्यस्य । अभ्यूर्णाना- आच्छादयन्ती । गृणाना भवतु ॥१९॥

सिषक्तु न ऊर्ज्व्यस्य पुष्टेः ॥ ५.०४१.२०

ऊर्ज्व्यस्य पुष्टेः- प्राणबलपुष्ट्यर्थम् । नः- अस्मान् । सिषक्तु- सेवताम् ॥२०॥